

CZYNNIKI NATURALNO-PRAWNE WPLYWU PRAWA

Olesya Galamay

*wnioskodawca w wydział teorii i historii państwa i prawa,
prawa konstytucyjnego i międzynarodowego Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu
Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Lwow, Ukraina)*

e-mail: savaida@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4396-0787>

Streszczenie. Artykuł analizuje tak złożone i wieloaspektowe zjawisko filozoficzne i prawne, jak prawo zwyczajowe. Różni uczeni i badacze w dużej mierze zgłębiali ten zwyczaj i przeważnie postrzegają go jako tradycyjny atrybut społeczeństwa lub integralną część kultury narodowej.

Staraliśmy się przede wszystkim skoncentrować na zwyczajach prawnych i zbadać je z punktu widzenia czynników naturalnych i prawnych, które leżą u podstaw filozoficznych podstaw istnienia świata i życia ludzkiego, a także w historycznej procesji jego rozwoju, modeli relacji, w szczególności w dziedzinie prawa.

Głównymi czynnikami naturalnymi i prawnymi, które bezpośrednio wpływają na kształtowanie się zwyczaju prawnego, jest jego treść (natura) i proces jego powstania. Przez proces powstawania zwyczaju w prawie rozumiemy jego komponent mentalny, który z kolei zależy od Natury społeczeństwa zamieszkałego w określonym środowisku naturalnym. Dlatego podstawową podstawą jest środowisko naturalne, w którym dana lud (osoba), która zgodnie z rozwojem pewnej Natury, nabywa i formuje te inne formy współistnienia, co znajduje odzwierciedlenie w zwyczaju prawnym.

Współczesne zwyczaje mają naturalne pochodzenie. Warunkiem wprowadzenia i skutecznego istnienia zwyczaju w prawie jest świadomość osoby na temat jej własnej działalności (jest to także proces gromadzenia wiedzy, umiejętności i kompetencji), która o znanym charakterze prowadzi do kultury zawodowej.

Słowa kluczowe: prawo naturalne, czynniki, obyczaj, zwyczaj zwyczajowy, prawo.

NATURAL AND LEGAL INFLUENTIAL FACTORS OF FORMATION A CUSTOM IN LAW

Olesia Halamay,

*an applicant of the department of theory and history of state and law,
constitutional and international law of Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)*

e-mail: savaida@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4396-0787>

Abstract. The article deals with such complex and multifaceted philosophical and legal phenomenon as custom in law. Different scholars and scientists usually examine the custom, and mostly consider it as a traditional attribute of a society or a part of national culture. We have tried to focus, first of all, on the custom in law and to examine it from the standpoint of the natural and legal factors that laid down the philosophical foundations of the world and human life, and in the historical process of its development form models of relationships, in particular in the field of law.

The main natural and legal factors that directly influence the formation of a custom in law are its content (nature) and the process of its origin. By the process of the origin of custom in law, we mean its mental component, which depends on the Nature of a society that resides in a particular natural environment. Therefore, the primary basis is the natural environment where the particular people live, who in accordance with the development of the specified Nature acquire and form certain types of cohabitation, which is reflected in the custom in law.

The modern custom in law is of natural origin. The background of the introduction and effective existence of custom in law is a person's awareness of his or her own activity (this is also a process of accumulating of knowledge and skills), which, having a familiar character, leads to a professional culture.

Key words: natural law, factors, custom, custom in law, law.

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ВПЛИВОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗВИЧАЮ В ПРАВІ

Олеся Галамай,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права Львівського державного університету
внутрішніх справ (Львів, Україна)
e-mail: savaida@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4396-0787>*

Анотація. У статті, проаналізовано таке складне та багатогранне філософсько-правове явище як звичай в праві. Різні вчені та науковці досліджують переважно звичайний звичай та здебільшого розглядають його як традиційні атрибути того чи іншого суспільства чи як складову частину національної культури. Ми ж намагалися зосередити увагу, в першу чергу, на звичаї в праві та дослідити його з позиції природно-правових чинників, які закладають в ньому філософські основи буття світу та життя людини, та в історичному процесі його розвитку формують моделі взаємостосунків, зокрема в сфері права.

Головними природно-правовими чинниками, яка безпосередньо впливають на формування звичаю в праві є його зміст (природа) та процес його походження. Під процесом походження звичаю в праві ми маємо на увазі його ментальну складову, яка в свою чергу залежить від Природи того суспільства, який мешкає саме в тому чи іншому природному середовищі. Отже, першоосновою є природне середовище на якому мешкає той чи інший народ, який у відповідності до освоєння вказаної Природи здобуває та формує ті чи інші форми співжиття, що й відображається саме в звичаї в праві.

Сучасний звичай в праві має природне походження. Передумовою запровадження та ефективного існування звичаю в праві є усвідомлення людиною власної діяльності (це також й процес накопичення знань, вмінь та навичок), яка маючи звичний характер призводить до професійної культури.

Ключові слова: природне право, чинники, звичай, звичай в праві, право.

Introduction. In modern global processes which occur in different spheres of human life, and in jurisprudence, in particular, it is important to refer to certain basic foundations or origins. Such philosophical and legal terms and fundamentals include

custom in law. The studies of the present time do not attach to this notion of essential importance, but we would like to show the natural and legal influential factors of custom in law, which make it possible to regulate social relations better.

Undoubtedly, the custom in law is a multidimensional concept. The process of forming of custom in law in Ukraine has been a multi-stage process, like most legal relations in the state and legal sphere. Therefore, we'll focus on the natural and legal factors of influence on the said philosophical and legal phenomenon.

Questions concerning the nature of custom in law, its structural elements and certain features that form and fill it in domestic legal literature are much debatable. For example, Haievska T.I. pays attention to the theoretical aspects of legal custom from the point of view of contemporary cultural science; another researcher, such as N. Tolkachova considers the principles of the use of legal custom, as the custom of business turnover (*Encyclopedia of Modern Ukraine. 2011, p. 123*) In this connection, the question arises: "What is the custom in law (universal generalization of the concept) and what natural and legal factors fill its essence?"

The purpose of the article is to determine, on the basis of the analysis and systematization of literary and source studies of various scientists and other scholars interested in the subject, the main aspects of the formation of custom in law and natural influential factors directly relevant to the process of building custom in law and to its effective functioning.

In view of these and other studies, we will try to reveal the role of custom in law through the various influential natural and legal factors that fill it.

1. Content and nature of a custom in law.

In the first place, our attention will be paid to custom as a natural foundation, which is the primary philosophical basis of the emergence of social relations, and in the future legal also.

The custom is a set of workable behavior patterns that allow people to interact with each other in the best way. Habit is a set of workable patterns of behavior that allow creatures to interact with the environment in the best way (*Legal Encyclopedia, 1999, p. 568, p. 570*).

Also custom is sometimes understood as experience, traditions, attitudes, tastes, norms of behavior, etc., that have evolved historically and passed down from generation to generation; ordinary, accepted norm, demeanor, attitudes, beliefs of someone, values, ideas, norms of behavior (*Philosophical Encyclopedic Dictionary, 2002, p. 646*).

Thus, in this perspective, custom becomes an element of culture. This element is important and valuable in that, it has a historical origin, as an effective mechanism and is transmitted through generations (it is passed down from generation to generation as something sacred and valuable).

The same thing happens not only with simple custom, but also with custom in law. If we consider the historical passage of law or rather the formation of written laws, we see that the most commonly used rules of conduct (customs), which are often used by society (that is, it has been approved for a considerable period of time) and are effective and have general character and are embodied in legal life in the form of a written normative rule of behavior.

The custom in law, as an element of the legal culture in one way or another, in one form or another, is present in any society and practically touches all spheres of human activity or existence.

One more meaningful and broad definition of custom is given by Toftul M.H, according to which custom is the main form of regulation of behavior and activity of people, which is a historically conditioned set of unwritten patterns, norms, rules of behavior of people who have become habitual due to their repeated use during long-lived communities, allowing people to interact effectively with each other; it is a summary of historical experience and the beginnings of the future; stereotypical behavior, a general, habitual style of action and behavior that is reproduced in a particular society or social group and is necessary and familiar to its members (*Toftul M.H, 2014, p. 416*).

The natural and legal feature of custom in law consists in its power, which, in turn, depends on the mandatory nature of its use and application. The obligation of the character of custom in law is of public importance (so to speak is over individual, as well as law). To a certain extent, custom in law is the philosophical and legal regulator of personal behavior, which also lays down certain foundations for social discipline, and therefore is, at a subconscious level, the primary stage for building the legal culture of the individual and society as a whole.

One must also not forget the moral aspect of custom in law, because morality itself forms a behavioral aspect that is transformed from the subconscious into a social skill (custom). It manifests itself even in the mechanical nature and the reincarnation of morality into custom in law; a semi-automatic action that is common to many because it contains the moral foundations brought to such frequent (automatic) repetition.

As noted above, custom is closely interdependent in its use with the world or nature (earth) of the people who form the phenomenon. It is the natural environment that initially builds the foundations of customs. Initially, in the ordinary life - everyday life, and later it is transformed into the sphere of law, which is manifested in most social relations. In the same way, the nature of custom, and of law in particular, depends on the difference of Nature (meaning the natural colors - forests, mountains, sea, steppe, desert, climatic conditions). From the arrangement of the earth there are the foundations of the formation of a custom (and custom in law), which helps, first of all, to regulate not only relationships between people, but first and foremost helps to realize the nature, understand it and use it effectively in their lives.

The custom emerges as a method by which an individual is able to use the benefits of nature for the common good and his or her way of life properly and fairly, as well as people and folk. Namely, in this case, the custom is a philosophical, moral formula (as there is the transition of custom to custom in law in the form of formed rules-formulas, written patterns, written laws with a certain procedure for their adoption, where also a certain aspect of custom is traced), by which a particular lifestyle of a person is guided, not only one individual, but also the people in particular. Not following the custom in law, entails the inactive and ineffective human activity. Such pressure of custom in law confirms its importance and value (most often moral), as well as the presence of coercive nature in its content.

The custom in law supports cohesion in the various fields and specializations of law. The custom in law has in its arsenal a stabilizing element for regulating human relations. Global processes, dynamic relationships in all spheres of human activity of the modern era, the rapid development of scientific and technological progress negate the importance of custom in law. However, the custom in law is a conservative regulator, which makes it possible to overcome the cataclysms and urbanization of the modern

world life of mankind (*Hamitov, 2002, p. 222*). In essence, customs in law are conservative and do not contain the possibility of choosing a variant of behavior, its requirements are peremptory. It also emphasizes its effectiveness, efficiency and relevance.

Another important part of custom in law is that it embodies the connection of the past with the future. Its main function is to retain past experience. The loss of a lawyer's ability to manage customs in law his or her professional behavior leads to a loss of his or her professionalism or a certain component of his or her professional culture.

However, custom in law is much more related to the practical side of a lawyer. This applies not only to certain ritualism, although custom in law is often the result of appropriate legal rituals, and is primarily concerned with practical experience. The custom in law, having passed a certain test period, gives the opportunity to form a professional and legal culture (from the past to the future).

The custom in law, while fulfilling the educational function, involves the society in social and cultural experience, which gives the opportunity to form the legal culture in the state.

It should also be noted about the customary style of action or behavior of the custom in law, and to elaborate more on the content style of custom in law, because the concept of style in relation to custom in law is a natural and legal content.

There is no doubt that these two above mentioned phenomena (style and custom) are gradually moving from the sphere of consciousness into the habitual behavior of a person (society) or professional activity, that can be seen in the example of custom in law. Another important component of the custom in law is the style of thinking (it can also be regarded as a certain excitement). As already mentioned, the style of thinking that is laid in custom in law and outlook (relation to the outside world, national roots, culture formed on this or that earth) are interdependent informative factors.

The style of thinking establishes certain traditions in the nature of custom in law and in its use, which is so characteristic for jurisprudence. Such interpretations are often applied to certain lawyers who have a particular style of conduct and activity in the legal world or in the course of their professional activity. It is also an element of custom in law, manifested in a particular individual or conventional style of thinking or awareness, as well as behavior in the conduct or resolution of a particular legal situation.

The principles of attitude of the thinking subject should also be taken into account. Sometimes, such a process can be equated with an internal imperative, which is a profound philosophical and legal principle in the work of a lawyer. Among these principles is the principle of complementarity. It means that any processes in any system (and in the system of law in particular) can never be exhaustively described and characterized from only one perspective, position or point of view (*History of Philosophy, 2016, p. 56*). Namely, when using ordinary sources of law, there isn't an exclusion the application of custom in law, as an additional source, which will only improve and in more detail will be able to regulate legal relations.

As noted by the Austrian philosopher V. Hofkirkhner, the thinking styles may differ, first of all, from the point of view of the relation and principles of establishing the categories of equality and difference (*Hofkirkhner V., 2009, p. 129*). It is appropriate to mention that one's own culture as a phenomenon a person begins to "see" only after acquaintance with other cultures (comparative aspect). So the custom in law makes it possible to see categories from different sides.

The considerations concerning the style of thinking of the custom in law induce to return to the problem of their relation. Thinking style as one of the factors of the formation of custom in law is manifested and realized only where there is a choice, and the custom in law - where the choice is not realized, but automatically (even intuitively) fulfilled. In this interpretation, custom in law helps to make out their environment (professional, first and foremost) and certain aspects of their life better.

That is why professionals who use the custom in law perceive it, in certain cases, as the only possible content and form when regulating their professional activity and social relations in particular.

Undoubtedly, that the custom in law is a certain form of search for truth in the regulation of social relations and professional activity and is one of the many kinds of sources that can be used in law. That is why a lawyer, can turn away from the content and try to freely choose any legal form that, in his opinion, will express this content in the best way. It should also be reminded that specifically historical traditional or customary legal forms of human life are already a custom (style) of certain cultural and historical eras for their succession.

2.The specificity of natural and legal factors of custom in law.

It includes the following components:

- the custom in law has philosophical and natural and legal character.

Based on the previous definitions of custom, there is one of the primary factors the interaction factor. Of course, this interaction is always two-sided.

However, this interaction is not only personal (when a person communicates with others), but also philosophical. As noted above, this is also the interaction of the individual and the outside world. The auxiliary influential factors in the process of such communication and in the process of knowing the world are also made. There are: the mental and national properties of the individual, psychological features, philosophy of human being, the environment in which this personality grows and forms.

The mentality and national component of custom in law sets priorities for the regulation of social relations. Thus, for the Ukrainian society in law, from the mental point of view, such philosophical and legal categories as freedom and liberty are very important. Putting on one stage such legal phenomena as human rights, duties and freedoms, for a Ukrainian citizen, at a subconscious level the category of freedom will be one millimeter higher than the other two categories. Freedom of choice is also a democratic and great opportunity to apply various factors (including custom in law) to regulate any relationships in the state and society the custom in law is social in nature.

Basically the custom in law has the elements of social necessity that society itself needs to regulate its actions. The custom in law reflects and consolidates what has emerged as a result of long social and legal practice, while expressing the moral and spiritual values of the people. Therefore, the essence and natural and legal factors depend on the formation and the locality where these customs in law were created and acquired the meaning, where they operate.

It cannot be forgotten in which legal family or legal system is a custom in law. As noted above, custom in law is more conservative than other sources of law. However, which legal system acts in the state depends partly on the philosophical and legal factors that directly influence the ways in which the custom in law is formed and introduced. Moral and spiritual values, both universal virtues and directly national aspects of these values, also affect the custom in law.

The custom in law, why is it so important and passed down from generation to generation as usual? Because it contains the moral qualities and relationships that have been tested over time. In the sphere of custom in law there is a moral habit, that is, the action that has become proper or necessary (a certain need). It can be also said that the capacity of a person which is manifested in the form of a custom remains with the person, unlike many other actions which become unnecessary, disappear over time.

The concept of custom in law can also be defined by the concept of propensity. The usual custom is the tendency of a person to repeat similar actions in similar situations (however, we can see this possibility in the Anglo-Saxon legal system, where the law is used by similarity or analogy). However, what is so important for jurisprudence is that it is only at the level of custom (and in law, too) that actions are maximally moral in nature. The whole cultural world in all its forms came from custom (*Edmund Husserl, 2011, p. 152*).

Morality and spiritual foundations are laid down in custom of law based on skills and knowledge in particular. However, these categories precede the custom. Possessing such categories (skills, knowledge) in the custom of law, the person embodies the moral foundations with all his or her being, because, as the English philosopher Edmund Bourke points out, custom reconciles with reality. Customs are more important than laws, because laws depend on them. (*Edmund Bourke, 2015, p.220*).

The custom in law is of a human nature. However, it also contains some subjectivism, depending on the area it is used, because it has a national and mental color.

However, having a human nature, the custom in law of each folk has its own peculiarity, which is manifested in the fact that different people appreciate various virtues on a different scale and use them unequally in their life activities. The dominant character traits of different peoples have long been observed to be precisely manifested in customs (and in custom in law in particular).

As it is known, for the Ukrainian the question of national freedom is a cornerstone in all spheres of his life. Typical for Ukrainians is the inclination for individual freedom: "Ukrainian mentality, since ancient times of the existence of the Ukrainian nation, is a favorable background for the development ... of the personal nucleus of an individual" (*Bondarenko O.V., 2008, p. 67*).

The right of liberty sets the foundations for the common spirit of the Ukrainian people, that is already its long-standing tradition, custom and model of building a legal Ukrainian state.

Conclusions. A custom in law must necessarily contain an internal (philosophical, moral, spiritual, or even national) core. Without such a spiritual and emotional core, the custom in law loses its significance and eventually dies. At best, the existence of a custom and the inherent potential in it allows society to transform it into a more mature even legal form (custom in law).

The custom in law is of natural origin. The prerequisite for the introduction and effective existence of custom in law is a person's awareness of his own activity (it is also a process of accumulating of knowledge and skills). It also applies equally to all forms of legal life of society and the state. However, the custom in law as its historical precondition is not just an awareness, but a degree of its development.

The basic principle is the natural environment on which one or another people lives, which in accordance with the development of the specified Nature acquires and forms certain forms of coexistence, which is reflected precisely in the custom in law.

Therefore, custom in law is one of the main types of social regulation, a type of organization of a real and effective and efficient process of human life and professional activity. The objective needs of modern society, fixed in the customs of law, take the form of legal evaluations, general natural and legal rules and regulations in the form of philosophical and legal bases.

References:

1. Encyclopedia of Modern Ukraine (2010). Volume 10: "Z" - "Zor" / Chap. editors: Dziuba I.M, Zhukovskyy A.I, Zheleznyak M.G etc.; Institute of Encyclopedic Research, NAS of Ukraine. Kyiv, 2010. 712 p.
2. Legal Encyclopedia (1999). Ed. Yu. S. Shemshuchenko [and others]; NAS of Ukraine, V. M.Koretsky Institute of State and Law. K.: Publishing House "Ukrainian Encyclopedia". M. Bazhana, 1998-2004 Vol. 2: D - J. 1999. 741 p.
3. Philosophical Encyclopedic Dictionary / NAS of Ukraine, Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy; [editorial: V. I Shynkaruk (head), etc.]. Kiev: Abrys, 2002. VI, 742 p.
4. Toftul M.H. (2014). Modern Ethics Dictionary: Dictionary. Zhytomyr: Ivan Franko Publishing House of the ZhDU, 2014. 416 p.
5. Khamitov N. "Zvychay" // Philosophical Encyclopedic Dictionary / V. I Shynkaruk (ed.) and others. Kyiv: Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine: Abrys, 2002. P. 222. 742 p.
6. History of philosophy. The problem of human being and its limits. Introduction to Philosophical Anthropology as Metaanthropology: Tutorial. tool. from words. / N. Khamitov, L. Harmash, S. Krylova; ed. Dr. Philosopher. Sciences, Prof. N. Khamitova; NAS of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, M.P. Drahomanov. Nat. ped. Univ. - 4 ed. - Kiev: CST, 2016. 393 p.
7. Hofkirchner V. (2009). Living in a world of self-organization: competing styles of thinking and outlook // Practical philosophy. 2009, No. 1 (7). Pp. 128-133.
8. Husserl E. (2011). Logical research. Volume I. Prolegomena to Pure Logic / Trans. with him. E. A. Bernstein, ed. C. L. Franco. The new edition of RA Hromov. M. : Academic project, 2011. 312 p.
9. Richard Bourke (2015). Empire and Revolution: The Political Life of Edmund Bourke (Princeton University Press, 2015), pp. 220 - 221.
10. Bondarenko O.V. (2008). Ukrainian Mentality in the Diversity of National Mental Formations and Archetypes: A Historical and Cultural Aspect. ZDIA Humanitarian Bulletin: Coll. Science. Pr. / Zaporizhzhia. state. eng. Acad. - Zaporizhzhia: ZDIA Issue, 2008, 230 p.

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ВПЛИВОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗВИЧАЮ В ПРАВІ

Вступ. В сучасних глобальних процесах, які відбуваються в різних сферах людського життя, й в юриспруденції, зокрема, важливо звертатися до певних ґрунтовних основ чи витоків. До таких філософсько-правових термінів та основ можна віднести звичай в праві. Дослідження теперішнього часу не приділяють вказаному поняттю істотного значення, проте нам би хотілося показати природно - правові впливові чинники звичаю в праві, які дають можливість краще врегулювати суспільні відносини.

Безперечно, звичай в праві поняття багатоаспектне. Процес формування феномену звичаю в праві в Україні проходив багатоетапний процес, як й більшість правових відносин в державно-правовій сфері. Тому, наша зосередженість буде

стосуватися природно-правових чинників впливу на зазначене філософсько-правове явище.

Питання про природу звичаю в праві, про його структурні елементи та певні особливості, які формують та наповнюють його у вітчизняній юридичній літературі значно дискусійні. Так, наприклад, Гаєвська Т.І. приділяє увагу теоретичним аспектам правового звичаю з позиції сучасної культурологічної науки; інший дослідник, як Толкачова Н.Є. розглядає засади застосування правового звичаю, як звичаю ділового обороту (*Енциклопедія Сучасної України. 2011, с. 123*). У зв'язку з цим, постає питання: «Що таке звичай в праві (універсально-узагальнення поняття) та які природно-правові чинники наповнюють його сутність?»

Метою статті є визначення, на основі аналізу та систематизації літературних та джерелознавчих праць різних вчених та інших науковців, які цікавляться зазначеною проблематикою, основних аспектів формування звичаю в праві та природно-правових впливових чинників, які безпосередньо дотичні до процесу побудови звичаю в праві та до його ефективного функціонування.

З огляду на ці та інші дослідження спробуємо розкрити роль звичаю в праві через різні впливові природно-правові чинники, які наповнюються його.

1. Зміст і природа звичаю в праві.

В першу чергу, наша увага буде звернена на звичай як природничу засаду, яка є первинною філософською основою зародження суспільних відносин, а отже в подальшому й правових також.

Звичай - набір працездатних шаблонів поведінки, що дозволяють людям найкращим чином взаємодіяти один з одним. Звичка - набір працездатних шаблонів поведінки, що дозволяють істотам найкращим чином взаємодіяти з навколишнім середовищем (*Юридична енциклопедія, 1999, с. 568, с. 570*).

Також під звичаєм іноді розуміють – досвід, традиції, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично і передаються з покоління в покоління; звичайна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось, цінності, ідеї, норми поведінки (*Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 646*).

Отже, в такому ракурсі звичай постає елементом культури. Цей елемент важливий та цінний тим, що він має історичне походження, як ефективно діючого механізму та пронизується поколіннями (адже передається з покоління до покоління, як щось священне та цінніше).

Теж саме відбувається не лише зі простим звичаєм, але й звичаєм в праві. Якщо розглядати історичне проходження права чи скоріше формування писаних законів, то ми бачимо, що найбільш вживані правила поведінки (звичаї), які часто використовуються суспільством (тобто воно його схвалює на протязі певного значного періоду часу) та дієві та набувають загального характеру й втілюються в правове життя вже у вигляді писаного нормативного правила поведінки.

Звичай в праві, як елемент вже правової культури тією чи іншою мірою і в тих чи інших формах присутній в будь-якому суспільстві і практично торкається усіх сфера людської діяльності чи існування.

Ще одне змістовне та широке визначення звичаю дає Тофтул М. Г., за яким звичай – основна форма регулювання поведінки та діяльності людей, що становить собою історично обумовлений набір неписаних шаблонів, норм, правил

поведінки людей, що увійшли у звичку внаслідок багаторазового їх застосування впродовж тривалого часу життя певної спільноти, і дозволяють людям ефективно взаємодіяти один з одним; він уособлює собою підсумок історичного досвіду та зародки майбутнього; стереотипний спосіб поведінки, загальний, звичний стиль дій і поведінки, який відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі і є необхідним і звичним для його членів (Тофтул М. Г., 2014, с. 416).

Природно-правова риса звичаю в праві полягає в його силі. А та в свою чергу залежить від обов'язкового характеру його використання та застосування. Обов'язковість характеру звичаю в праві набуває громадського значення (так би мовити стоїть надіндивідуальним, так як і право). Певною мірою звичай в праві виступає філософсько-правовим регулятором особистісної поведінки, що також закладає певні основи для суспільної дисципліни, а отже й є на підсвідомому рівні первинним шаблоном для побудови правової культури особи та суспільства в цілому.

Також не можна забувати й про моральний аспект звичаю в праві, адже саме мораль формує поведінковий аспект, який трансформується з підсвідомого у соціальну навичку (звичай). Це проявляється навіть в механічному характері та перевтіленні моралі в звичай в праві; напівавтоматичної дія, яка є спільною для багатьох, бо містить моральні основи доведені до такої частоти (автоматичної) повторюваності.

Як зазначалося вище, звичай тісно взаємозалежний у своєму використанні із навколишнім світом чи Природою (землею) того народу, який утворює це явище. Саме природне середовище першопочатково вибудовує основи звичаїв. Спочатку в звичному житті – побуті, а згодом трансформується в сфері права, що й проявляється в більшості суспільних відносин.

Так саме від різності Природи (мається на увазі природне різнобарв'я – ліси, гори, море, степ, пустеля, кліматичні умови) залежить природа звичаю і в праві зокрема. Від облаштованості землі йдуть основи утворення того чи іншого звичаю (й звичаю в праві), який допомагає, в першу чергу, регулювати не лише стосунки між людьми, а першоключовим моментом допомагає усвідомлювати Природу, розуміти її та ефективно використовувати в своїй життєдіяльності.

Звичай постає тут як метод, за допомогою якого індивід здатний правильно, справедливо користуватися благами природи для загального блага та свого устрою життя, а також людей й народу. Тобто, в такому випадку звичай виступає філософською, моральною формулою (так як й відбувається перехід звичаю в звичай в праві у вигляді сформованих правил-формул, писаних шаблонів, писаних законів з певною процедурою їх прийняття, де також прослідковується певний аспект звичаєвості), за допомогою, якої ведеться той чи інший спосіб життя особи, й не лише одного індивіду, а й народу зокрема. Не дотримання звичаю в праві, тягне за собою не дієвість та не ефективну діяльність людини. Такий тиск звичаю в праві підтверджує його вагомість та цінність (частіше всього моральну), а також наявність в його змісті примусового характеру.

Звичай в праві підтримує згуртованість у різних сферах та спеціалізаціях юриспруденції. Звичай в праві має в своєму арсеналі стабілізуючий елемент для регулювання людських стосунків. Глобальні процеси, динамічні відносини у всіх сферах життєдіяльності людини сучасної епохи, швидкісний розвиток науково-технічного прогресу зневілюють значення звичаю в праві. Проте, якраз звичай в праві виступає консервативним регулятором, що дає можливість подолати катаклізми, урбанізацію сучасного світового життя людства (Хамітов, 2002,

с. 222). По своїй суті звичаї в праві є консервативними й не містять можливості вибору варіанта поведінки, його вимоги безапеляційні. Це також підкреслює його дієвість, ефективність та актуальність.

Ще однією важливою змістовно частиною звичаю в праві є те що він є втіленням зв'язку минулого з майбутнім. Основна його функція це збереження минулого досвіду. Втрата юриста здатності керувати у своїй професійній поведінці звичаями в праві призводить до втрати свого професіоналізму чи певної складової його професійної культури.

Проте звичай в праві набагато більше пов'язаний з практичною стороною діяльності юриста. Це стосується не лише певної обрядовості чи ритуальності, хоча звичай в праві часто є наслідком відповідних правових обрядів та ритуалів, а в першу чергу стосується практичного досвіду. Звичай в праві пройшовши певним термін випробовування дає можливість формувати професійну та правову культуру (від минулого до майбутнього).

Звичай в праві виконуючи виховну функцію, залучає суспільство до соціального та культурного досвіду, що дає можливість формувати правову культуру в державі.

Потрібно також відмітити про звичний стиль дій чи поведінки звичаю в праві та більш детально зупинитися на змістовності стилю звичаю в праві, адже поняття стилю по відношенню до звичаю в праві є природно-правовим наповненням.

Безперечно, що ці два вище вказані феномени (стиль та звичай) поступово переходять зі сфери свідомості у звичну поведінку особи (суспільства) чи професійну діяльність, що й можна побачити на прикладі звичаю в праві. Також важливою складовою звичаю в праві є стиль мислення (це теж можна розцінювати як певну узвичаєність). Як уже говорилося, стиль мислення, який закладений в звичаю в праві і світогляд (відношення до навколишнього світу, національні коріння, культура, яка сформована саме на тій чи іншій землі) є взаємозумовленими змістовними його (звичаю в праві) чинниками.

Стиль мислення закладає певні традиції у природі звичаю в праві та у процесі його використання, що так характерно для юриспруденції. Часто вживають такі трактування щодо певних юристів, які мають той чи інший стиль ведення та дієвості в юридичному світі чи під час виконання своєї професійної діяльності. Це також елемент звичаю в праві, який проявляється в певному індивідуальному чи загальноприйнятому стилі мислення чи усвідомлення, а також поведінці під час ведення чи вирішення тієї чи іншої правової ситуації.

Слід також ураховувати і принципи ставлення до своєї діяльності суб'єкта, який мислить. Іноді, такий процес можна прирівняти до внутрішнього імператив, який є ґрунтовним філософсько-правовим принципом в діяльності юриста. Серед таких принципів можна також виділити принцип доповнюваності. Він означає, що будь-які процеси в будь-яких системах (і в системі права, зокрема) ніколи не можуть бути вичерпно описані та схарактеризовані тільки з якоїсь однієї перспективи, позиції чи точки зору (*Історія філософії, 2016, с. 56*). Тобто при використанні звичайних джерел права, також не виключенням є й застосування звичаю в праві, як додаткового джерела, що лише покращить та більш детальніше зможе врегулювати правові відносини.

Як зазначає австрійський філософ В. Гофкірхнер, стилі мислення можуть розрізнятися насамперед з точки зору співвідношення та принципів установа

в них категорій однаковості та відмінності (*Гофкірхнер В., 2009, №1(7), с. 129*). Тут доречно згадати і те, що власну культуру як феномен людина також усвідомлює і починає "бачити" тільки після знайомства з іншими культурами (порівняльний аспект). Так і звичай в праві дає можливість бачити категорії з різних боків.

Викладені міркування щодо стилю мислення звичаю в праві спонукають ще раз повернутися до проблеми їхнього співвідношення. Стиль мислення як один із чинників формування звичаю в праві проявляється та усвідомлюється тільки там, де є вибір, а сам звичай в праві - там, де можливість вибору не усвідомлюється, а автоматично (навіть інтуїтивно) виконується. В такому трактуванні звичай в праві допомагає краще оформити їхнє середовище (професійне, в першу чергу) та певні аспекти їхньої життєдіяльності. Йому фахівці, які використовують звичай в праві сприймають його, в певних випадках, як єдино можливий зміст та форму під час регулювання своєї професійної діяльності й суспільних відносин зокрема.

Безперечно, що звичай в праві, виступає певною формою пошуку істини під час регулювання суспільних відносин та професійної діяльності і є одним із тих, численних видів джерел, які можна використовувати в праві. Йому юрист, правник може відвернутися, відсторонитися від конкретного змісту і спробувати вільно вибрати будь-яку правову форму, яка, на його думку, виразить цей зміст щонайкраще. Слід також нагадати, що конкретно-історичні традиційні чи звичаєві правові форми життєдіяльності людей для їхніх нащадків уже є звичаєм (стилями) певних культурно-історичних епох.

2. Специфіка природно-правових чинників звичаю в праві.

Включає наступні складові:

– звичай в праві носить філософський та природно-правових характер.

Виходячи із попередніх визначень звичаю, з'являється один з первинних чинників – чинник взаємодії. Звичайно ця взаємодія є завжди двохсторонньою. Проте ця взаємодія носить не лише особистісний характер (коли особа здійснює комунікацію з іншими особами), а й філософський. Оскільки як зазначалося вище це також взаємодія особи і з навколишнім світом.

Тут також утворюються допоміжні впливові чинники у процесі такої комунікації та в процесі пізнання світу. До них можна віднести: ментально-національні властивості особи, психологічні особливості, філософію буття людини, безпосередньо навколишнє середовище, в якому ця особистість зростає та формується.

Ментальність та національна складова звичаю в праві закладає пріоритети для регулювання суспільних відносин. Так для українського суспільства в праві з ментального боку дуже важливі такі філософсько-правові категорії, як свобода та воля. Ставлячи на один щабель такі правові явища як права, обов'язки та свободи людини, для українського громадянина на півсвідомому рівні буде на один міліметр стояти категорія свободи вище аніж дві інші. І від такого розуміння йде вибудовування і звичаю в праві і звичайного громадянина, і правника зокрема. Свобода вибору це також і демократична, і широка можливість застосовувати різні чинники (в тому числі звичай в праві) під час регулювання будь-яких відносин в державі та суспільстві.

– звичай в праві носить суспільний характер.

В основі звичаю в праві закладені елементи суспільної необхідності, які саме суспільство потребує для регулювання своїх дій. Звичай в праві відображає

та закріплює те, що склалося у результаті тривалої суспільної та юридичної практики, відображаючи при цьому моральні та духовні цінності народу. Тому від формування та місцевості, де ці звичаї в праві були створені та набули значення, де вони діють й залежить його сутність та природно-правові чинники.

Тут, також, не можна забувати, до якої правової сім'ї чи до правової системи входить даний звичай в праві. Як зазначалося вище, звичай в праві має більш консервативний характер, аніж інші джерела права. Проте, саме, яка правова система діє в державі частково залежить від філософсько-правових чинників, які безпосередньо впливають на способи формування та запровадження звичаю в праві.

– моральні та духовні цінності, як загальнолюдські чесноти, так і безпосередньо національні аспекти цих цінностей, теж впливають на звичай в праві.

Звичай в праві, чому такий важливий та передається з покоління в покоління як і звичайний звичай? Тому, що містить в собі моральні якості та відносини, які пройшли випробування часом. У сфері звичаю в праві проявляється звичка моральна, тобто дія, яка стала належною чи потрібною (певна потреба) також тут можна говорити, що це певною мірою здатність людини, яка саме й проявляється у формі звичаю, який на відмінно від багатьох інших дій, які відмирають, стають не потрібні, з часом зникають, залишається при людині.

Поняття звичаю в праві також можна визначати і через поняття схильність. Звичайний звичай – це схильність людини до повторних однотипних дій у подібних ситуаціях (проте цю можливість ми можемо бачити в англосаксонській правовій системі, де право використовується за подібністю чи аналогією). Проте, що так важливо для юриспруденції, так це те, що тільки на рівні звичаю (і в праві також) дії набувають максимально морального характеру. Весь сукупний культурний світ у всіх його формах прийшов зі звичаю (*Едмунд Гуссерль, 2011, с. 152*).

Моральність та духовні основи закладаються у звичаю в праві на основі також вмінь, навичок, й знань зокрема. Проте, ці категорії передують звичаю. Володіючи такими категоріями (вміння, навички, знання) у звичаї в праві особа втілює моральні основи всім своїм буттям, бо, як зазначає англійський філософ Едмунд Берк – звичай примирює з дійсністю. Звичай більш важливіші, аніж закони, бо саме від них закони залежать. (*Едмунд Берк, 2015, р. 220*).

Звичай в праві носить загальнолюдський характер. Проте він також містить і певний суб'єктивізм, в залежності в якій сфері використовується й ким, оскільки має національно-ментальне забарвлення.

Проте маючи загальнолюдський характер, звичай в праві кожного народу має і свою специфіку, що виявляється в тому, що різні народи за різною шкалою цінують різні чесноти і в неоднаковій мірі використовують їх у своїй життєдіяльності. Домінуючі риси характеру різних народів давно помічено, що якраз і відображається саме в звичаях (і в звичаю в праві зокрема).

Як відомо, для українця питання національної свободи є наріжним каменем у всіх сферах його буття. Характерним для українців є схильність до індивідуальної свободи: “Українська ментальність, з давніх часів існування української нації, є сприятливим фоном для розвитку ... особистісного ядра окремої людини” (*Бондаренко О.В., 2008, с. 67*).

Право свободи якраз і закладає основи для загального духу українського народу, що вже і є давнього його традицією-звичаєм та моделлю побудови правової української держави.

Висновки. Звичай в праві повинен обов'язково містити внутрішній (філософський, моральний, духовний чи навіть національний) стержень. Без такого духовно-емоційного стержня звичай в праві, втрачає свою значимість та з часом відмирає. В кращому випадку існування звичаю та наявності в ньому внутрішнього потенціалу дозволяє суспільству переродити його в більш сталу навіть правову форму (звичай в праві).

Звичай в праві має природне походження. Передумовою запровадження та ефективного існування звичаю в праві є усвідомлення людиною власної діяльності (це також й процес накопичення знань, вмінь та навичок). Це також в рівній мірі відноситься до всіх форм правового життя суспільства та держави. Проте, звичай в праві в якості своєї історичної передумови має не просто усвідомлення, а певну ступінь його розвитку.

Першоосновою є природне середовище на якому мешкає той чи інший народ, який у відповідності до освоєння вказаної Природи здобуває та формує ті чи інші форми співжиття що й відображається саме в звичаї в праві.

Отже, звичай в праві виступає одним з основних типів соціальної регуляції, своєрідним способом організації реального та дієвого й ефективного процесу людської життєдіяльності та професійної. Об'єктивні потреби сучасного суспільства, фіксуючись в звичаях в праві, приймають форму юридичних оцінок, загальних природно правових правил і практичних приписів у вигляді філософсько-правових основ.

Список використаних джерел:

1. Дзюба І.М., Жуковський А.І., Железняк М.Г. (2010). Енциклопедія Сучасної України. Т. 10: «З» – «Зор» / Гол. редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Железняк М.Г. та ін.; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2010. 712 с.
2. Шемшученко Ю.С.(1999). Юридична енциклопедія. ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корсецького. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998-2004 Т. 2 : Д - Й. 1999. 741 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; [редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742с.
4. Тофтул М. Г. (2014). Сучасний словник з етики : Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
5. Хамітов Н. (2002). «Звичай». Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 222. 742 с.
6. Історія філософії. Проблема людини та її межі. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі слов. / Н.Хамітов, Л.Гармаш, С.Крилова; під ред. д-ра філос. наук, проф. Н.Хамітова; НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, Нац. пед. ун-т. ім. М.П.Драгоманова. – 4-те вид. – Київ: КНТ, 2016. 393 с.
7. Гофкірхнер В. (2009). Життя у світі самоорганізації: змагання стилів мислення та світобачення. Практична філософія. 2009, № 1 (7). С. 128-133.
8. Гуссерль Э. (2011). Логические исследования. Том I. Прологомены к чистой логике Пер. с нем. Э. А. Бернштейна под ред. С. Л. Франка. Новая редакция Р. А. Громова. М.: Академический проект, 2011. 312с.
9. Richard Bourke (2015). Empire and Revolution: The Political Life of Edmund Burke (Princeton University Press, 2015), pp. 220 - 221.
10. Бондаренко О.В. (2008). Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. Гуманітарний вісник ЗДІА: зб. наук. пр. Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008, 230с.